
LINKSNIAVIMO PARADIGMŲ FORMAVIMASIS VAIKO KALBOJE

Ineta Savickienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Donelaičio g. 58, LT-3000 Kaunas, Lietuva

1. BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIŲ LINKSNIAVIMO PARADIGMOS

1.1. Pagal svarbiausius linksniavimo skirtumus, sąlygojamus kaitybos kamienų, dabartinėje lietuvių kalboje skiriamos 5 linksniuotės: *(i)a*, *(i)u*, *(i)o*, *ė* ir *i*. Kuriai linksniuotei priklauso daiktavardis, nustatoma atsižvelgiant į vienaskaitos vardininko ir labiausiai – į daugiskaitos naudininko galūnes. Kiekvienoje linksniuotėje pagal atskirų linksnių formų ypatybes skiriamos linksniavimo paradigmos. Daiktavardžio linksniavimo sistemoje jų skiriama 12 (DLKG 1997). Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje linksniuotės yra išskirtos pagal kaitybos kamienus ir atitinka tradicines, tik jos žymimos ne numeriais, o kamienų pavadinimais. Paradigmų išryškinimas linksniuotės viduje yra patogus, nes kiekviena paradigma apima tik vienos kurios nors giminės daiktavardžius.

1. 2. Daiktavardžių linksniuotės ir paradigmos apibendrintai pavaizduotos 1 lentelėje¹.

1.3. Atlikti tyrimai rodo, kad lietuvių kalboje svetimi žodžiai labai dažnai įgyja vyriškosios giminės *a* kamieno (1-osios paradigmos) fleksijas (Valeckienė 1967, Rykliienė 2000, Mikelionienė 2000). Taip pat pastebėta, kad senieji lietuvių kalbos daiktavardžiai pereina iš vienos linksniavimo paradigmos į kitą, dažniausiai 1-ąją, pvz.: negausūs *-us* paradigmos daiktavardžiai linkę įgyti *-as* paradigmos formas (vietoj *sūnūs*, *sūnums* vartojama *sūnai*, *sūnūs*, vietoj *pietūs*, *pietums* – *pietai*, *pietams*) arba *-is* (vyriškosios giminės vns. K. *-ies*) ir *-uo* (vyriškosios giminės) paradigmos daiktavardžiai linkę įgyti *-is*, *-ys* (vns. K. *-io*) paradigmos formas (*žvėries/žvėrio*, *danties/dančio*, *debesies/debesio*, *rudens/rudenio*). Tokie pavyzdžiai rodo, kad šnekamojoje lietuvių kalboje ir ypač tarmėse aiškiai juntamas polinkis paprastinti daiktavardžių linksniavimą.

1.4. Natūraliosios morfologijos teorijoje (Dressler et al. 1996, Dressler & Thornton 1996) fleksijų produktyvumas aiškinamas kaip galėjimas sudaryti naujus žodžius. Nustatyti, ar fleksija produktyvi, ar ne, padeda (pateikiama svarbumo

1 lentelė. Daiktavardžių linksniavimo paradigmos ir pavyzdžiai				
Paradigma	Linksniuotė	Giminė	Vns. V. galūnė	Pavyzdys
1	(i)a	vyr. g.	-as	vyras
2	(i)a	vyr. g.	-ias	kelias
3	(i)a	vyr. g.	-is, -ys	peilis
4	(i)u	vyr. g.	-us	medus
5	(i)u	vyr. g.	-ius	televizorius
6	(i)o	mot. g.	-a	ranka
7	(i)o	mot. g.	-ia	vyšnia
8	ė	mot. g.	-ė	bitė
9	i	mot. g.	-is	žuvis
10	i	vyr. g.	-is	dantis
11	i	vyr. g.	-uo	vanduo
12	i	mot. g.	-uo, -ė	sesuo
13	nelinksniuojami	mot. g./ vyr. g.	-o, -i	Lego, kivi

tvarka): *skoliniai, neologizmai, seni žodžiai*, kurių fleksijos kinta: iš neproduktyvios paradigmos pereina į produktyvią.

1.5. Stebėdami, kaip lietuvių kalboje žodžiai įgyja vienas ar kitas fleksijas, kaip produktyvios fleksijos keičia neproduktyvias, galime teigti, jog linksniavimo sistema (beje, kaip ir kirčiavimo) paprastėja. Tokio reiškinio priežastys išvelgiamos dėl kitų kalbų ar tarmių įtakos.

Trumpai apžvelgę šiandieninės lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo tendencijas, toliau pamėginsime paanalizuoti, kaipgi linksniavimo paradigmos formuojasi vaiko kalboje.

2. TYRIMO METODIKA

2.1. Šio darbo **tikslas** – aprašyti, kada ir kaip lietuvių vaiko kalboje formavosi daiktavardžio linksniavimo paradigmos; aiškinti ir interpretuoti atsiradusias „klaidas“ (tai, kas neatitinka suaugusiųjų kalbos modelio), nustatyti jų priežastis.

2.2. Darbas rašytas naudojantis vienos Vilniuje gyvenančios mergaitės, vardu Rūta, pokalbių analize. Toks metodas, kai tiriama tik vieno informanto kalba, remiantis ilgalaikių (ang. *longitudinal*) stebėjimų duomenimis, yra galimas, jei informantas pripažįstamas tipišku tos kalbos atstovu.

Šiame darbe Rūtos kalbos duomenys dažnai lyginami su tipologiškai artimų kalbų (pvz., latvių bei rusų) vaikų kalbos duomenimis.

3. LINKSNIAVIMO PARADIGMŲ FORMAVIMASIS RŪTOS KALBOJE

3.1. Atskirų linksnių įsisavinimo apžvalga duoda pakankamai duomenų, parodančių, kaip vaikas formuoja linksniuočių sistemą.

Linksnius skirti Rūta pradeda labai anksti (Savickienė 1999, 2001). Pirmiausia buvo pastebėta, kad nuo 1;7² iki maždaug 1;10 laikotarpio vietoj galininko, kilmininko, naudininko ir kitų linksnių buvo vartojamas vardininkas (tiksliau – premorfema *-(i)a³*). Vėliau tik labai retais atvejais vienas linksnis būdavo pavartojamas vietoj kito, išskyrus sintaksiškai sudėtingas konstrukcijas, ypač su neiginiu, kai vietoj kilmininko pasirodydavo vardininkas arba galininkas. Rūta palaipsniui įsisavina įvairių linksnių reikšmes: pirmiausia – pagrindines, o ilgainiui – ir šalutines.

Vėlesniu laikotarpiu (apie 1;10–2;0) pradedamos vartoti prielinksninės konstrukcijos, bet praleidžiami prielinksniai, nors linksnio galūnės – taisyklingos. Atrodytų, kad prielinksniai turėtų būti įsisavinami lengviau nei linksniai su galūnėmis, tačiau yra priešingai. Vadinas, lemiamą vaidmenį, įsisavinant kalbos elementų morfologinę struktūrą, vaidina ne jų išorinė forma, bet kalboje atliekamos sintaksinės ir semantinės funkcijos (Gvozdev, 1949).

3.2. Gramatinis linksnių skyrimas nusakomas tam tikromis galūnėmis. Norint perduoti vieno linksnio reikšmę, reikia vartoti tik to linksnio galūnes, pvz.: *-as*, *-is*, *-ys*, *-us*, *-a*, *-ė* reiškia vienaskaitos vardininką. Vaikų kalbos tyrėjų teigimu, vieno linksnio galūnės gali būti maišomos. Tai rodo, kad vienos ar kitos galūnės priklausymas tam tikrai paradigmui, nuoseklus tos paradigmos galūnių vartojimas (pvz.: V. *-as*, K. *-o*, N. *-ui*, G. *-q* ir t. t., 1-oji paradigma) vaikui yra sudėtingas uždavinys. Todėl skirtingų paradigmų sistema įsisavinama vėliau negu linksnių. O grynai morfologinis atskirų paradigmų formų įsisavinimo procesas yra sudėtingas ir gali užtrukti gana ilgai.

Atsiradus galūnių maišymo reiškiniams, viena galūnė gali keisti visas kitas. Toks vaikų kalbos raidos reiškinys Slobino (1968) buvo pavadintas „fleksiniu imperializmu“. Jis dažnai fiksuojamas rusų kalboje (Gvozdev 1949, Ceytlin 1988). Rūtos medžiagoje vienaskaitos vardininko galūnės *-as*, *-is*, *-a* konkuruoja tarpusavyje ir neleidžia kuriai nors vienai būti dažnesnei. Tiriamoji medžiaga nefiksuoja labai daug pavyzdžių, kai keičiamos vienos paradigmos tam tikro linksnio galūnės kitos paradigmos to paties linksnio galūnėmis (dažniausiai vns. vardininkas: *-as/ -is/ -us/ -a/ -ė*, galininkas: *-q/ -į* ir naudininkas: *-ai/ -ui*; po kelis pavyzdžius iš kitų linksnių), todėl negalime teigti, kad lietuvių kalbos duomenys rodo, jog egzistuoja „fleksinis imperializmas“. Kadangi vieno linksnio kelių galūnių maišymas būdingas kelioms, o ne vienai paradigmui, tai, Stephany (1997) nuomone, tokį reiškinį geriau būtų vadinti fleksiniu „regionalizmu“. Rūtos kalboje toks „regionalizmas“ pastebėtas, kai maišomos 6-osios, 1-osios, 3-iosios ar 4-osios paradigmų vardininko, galininko ir naudininko galūnės. Tačiau iš nedaugelio maišymo atvejų matyti, kad dažniau vartojamos 1-osios paradigmos galūnės. Šios paradigmos galūnės pavartojamos net su moteriškosios giminės žodžiais, pvz.: dgs. V. su *-ai* – *nuokatai* (nuotraukos), dgs. G. su *-us* – *masinus* (mašinas). Analogiškai ir moteriškosios giminės paradigmų galūnės pavartojamos su vyriškosios

giminės daiktavardžiais, pvz.: vns. N. su *-ai* – *mesiukai* (*meškiukui*), vns. V. su *-ė* – *suostė* (*sostas*).

Vienų galūnių pavartojimas vietoj kitų, matyt, yra nulemtas galūnių vartojimo dažnumo: 1-osios paradigmos daiktavardžiai vieni dažniausių Rūtos kalboje (žr. 2 lentelę).

Pirmiausia norėtusi atkreipti dėmesį į paradigmų pasiskirstymą. Aiškiai matyti, kad iš 13 paradigmų gausiai vartojamos tik kelios, t. y. 1, 3, 6, 8 (žr. 2, 3 lenteles). Tokia tendencija yra pastovi nuo pat tiriamojo laikotarpio pradžios iki pabaigos. Iš šios grupės dar būtų galima išskirti dvi paradigmas, būtent 1-ąją ir 8-ąją, kurios savo vartojimo dažnumu vos ne tris kartus lenkia minėtasias. Paradigmų vartojimo tendencijos ir Rūtos, ir mamos kalboje yra panašios.

Kitų paradigmų daiktavardžiai vartojami labai retai: tik po vieną kitą kartą per visą tiriamąjį laikotarpį, o 12-osios paradigmos daiktavardžių visai nebuvo pavartota. Tai daugiausia lėmė deminutyvai (žr. Savickienė 1998, 1999), nes šie žodžiai yra tik pirmosios, trečiosios ir aštuntosios paradigmos. Vartojant deminutyvus vietoj nedeminutyvinių daiktavardžių, pereinama į kitą paradigmą, pvz.: *šuo* (11) – *šuniukas* (1); *sesuo* (12) – *sesutė* (8), dažniausiai pirmąją arba aštuntąją, kurios ir yra gausiausios ir dažniausiai vartojamos. 5-osios ir 7-osios paradigmos daiktavardžiai vartojami vos dažniau nei 2-osios, 4-osios, 10-osios ir 11-osios (žr. 2 ir 3 lenteles).

Lyginant Rūtos ir mamos duomenis (žr. 2 ir 3 lenteles) matyti, kad 1-osios paradigmos daiktavardžiai kiek dažniau vartojami mergaitės kalboje – 34,9% (mamos – 30,2%). Šiek tiek dažniau Rūta vartoja ir 6-osios paradigmos daiktavardžius – 10,3% (mama – 10,0%). Mama daug dažniau vartoja 8-osios paradigmos daiktavardžius – 43,1% (lemia dažnas dukters vardo kartojimas – 1202 kartai), o Rūta – 36,8%. 3-ioji ir 6-oji paradigmos ir mamos, ir mergaitės kalboje vartojamos panašiai.

Pagal vartojimo dažnumą paradigmas galima suskirstyti poromis (vyr. g. ir mot. g.): 1-oji ir 8-oji, 3-ioji ir 6-oji bei 5-oji ir 7-oji. Toliau eitų retosios paradigmos: 13, 9, 11, 4, 2, 10.

3.3. Pirmiausia norėtusi aptarti Rūtos ir mamos vartojamas nedažnasias paradigmas.

13-oji „paradigma“ – tai nelinksniuojamieji daiktavardžiai, iš kitų kalbų skolinti žodžiai: *kivi*, *taksi*, *Lego*, *Bembo*, *Rikiki*. Suaugusiųjų kalboje tokie žodžiai kartais vartojami su galūnėmis, t. y. pagal lietuvių kalbos sistemą, pvz.: *važiuosiu su taksu* (taksas), *pirkau kyvių* (kyvis) ir t. t. Žaidimo pavadinimas *Lego* dažnas ir mamos (42 pavartojimo atvejai), ir mergaitės (67) kalboje. Šis žodis Rūtos kartais pavartojamas kaip linksniuojamasis daiktavardis. Mergaitė gali pasakyti *Legas*, vadinasi, kaip 1-osios paradigmos daiktavardį, arba *Legus* – kaip 4-osios paradigmos daiktavardį. Labai dažnai Rūtos kalboje vartotas daiktavardis – vardas *Popo* (86 kartai). Tai *Pauliaus* vardo variantas, kurį mergaitė vartojo nuo 1;7. Pažymėtina, kad *Popo* Rūta vartojo iki 2;6, bet drauge pasakydavo ir kitus šio vardo variantus, t. y. deminutyvą *Pauliukas* (beje, tai pats dažniausias, 195 pavartojimo atvejai, variantas) bei paprastąjį *Paulius* (35).

2 lentelė. Leksemų pavartojimo atvejų (ang. <i>tokens</i>) distribucija (%) Rūtos kalboje 1;7–2;5 laikotarpiu												
Paradigmos	Pavartojimo atvejai											
	1;7	1;8	1;9	1;10	1;11	2;0	2;1	2;2	2;3	2;4	2;5	Iš viso
1	11,5	20,9	28,1	44,0	36,1	28,3	32,0	42,4	34,1	37,5	35,0	34,9
2	0	0	0,4	0	0	0,3	0	0	0,1	0,1	0	0,1
3	3,8	18,6	9,1	10,8	8,7	15,7	15,6	8,9	14,7	13,3	14,1	12,5
4	0	0	0	0,2	0,1	0	0,1	0	0,2	0,8	0,7	0,2
5	0	2,9	1,8	1,7	3,2	1,5	1,4	2,3	2,0	1,5	1,6	1,9
6	5,8	18,6	18,9	8,5	8,9	7,3	8,2	7,2	7,3	12,2	12,5	10,3
7	1,9	2,9	1,6	0,9	0,9	2,5	0,5	0,2	0,1	0,2	0,7	0,9
8	57,7	30,4	35,1	31,7	38,9	43,6	39,5	37,7	38,8	33,0	34,6	36,8
9	0	2,8	0,5	0,7	0	0,2	0,2	0,4	0,9	0,7	0,7	0,6
10	0	0	0	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0
11	0	0	0	0	0	0	0	0	0,7	0,2	0,1	0,1
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	19,3	2,9	4,5	1,4	3,2	0,6	2,5	0,9	1,1	0,5	0	1,7
Iš viso	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Mama pavartojo dvylika 9-osios paradigmos daiktavardžių, kurių dažniausi yra: *akis, ausis, nosis, žuvis, naktis, dalis, pilis, grindys, sultys*. Visi jie buvo pavartoti ir Rūtos kalboje. Tačiau kūno dalis reiškiantys daiktavardžiai dažniau buvo vartojami deminutyviškai ir taip pagausino 8-ąją paradigmą. 4-osios paradigmos daiktavardžiai: *alus, cukrus, dangus, lietus, vidus* buvo pavartoti mamos, o drauge ir Rūtos kalboje. Visus juos ir mama, ir mergaitė pasakė vidutiniškai apie 4 kartus per visą tiriamąjį laikotarpį. 11-osios paradigmos daiktavardžių nedaug, tačiau jie buvo šiek tiek dažniau vartojami nei 4-osios paradigmos daiktavardžiai, pvz.: *mėnuo, ruduo, vanduo*. Iš jų *vanduo* – dažniausias ir mamos (15), ir mergaitės (7) kalboje. Rūtos kalboje buvo paminėtas ir *šuo* (nėra abejonės, kad mama irgi vartoja šį daiktavardį, tik jis neužfiksuotas įrašuose), bet tik vieną kartą. Šis daiktavardis labai dažnai vartojamas kaip deminutyvas ir yra vienas iš dažniausių žodžių Rūtos kalboje – 280 pavartojimo atvejų. Reikia pasakyti, kad ir *vanduo* dažniau vartojamas deminutyviškai. 2-osios paradigmos daiktavardžiai (*kelias, radijas, svečias, vairuotojas, vėjas*) pavartoti po porą tris kartus mamos ir Rūtos kalboje. 10-osios paradigmos daiktavardžiai tik du – *dantis* ir *debesis*. Rūta vieną kartą pavartojo *dantis*, pakartodama mamos pasakymą.

3.4. Trumpai apžvelgę retai vartojamas paradigmas, pereisime prie dažnesnių.

1-osios paradigmos daiktavardžiai yra vyriškosios giminės. Rūta dažniau ir daugiau vartojo skirtingų šios paradigmos žodžių nei mama (žr. 2 ir 3 lenteles).

3 lentelė. Leksemų pavartojimo atvejų (ang. *tokens*) distribucija (%) mamos kalboje 1;7–2;5 laikotarpiu

Paradigmos	Pavartojimo atvejai											
	1;7	1;8	1;9	1;10	1;11	2;0	2;1	2;2	2;3	2;4	2;5	Iš viso
1	22,5	24,3	28,3	36,9	30,3	28,1	26,2	32,6	30,8	33,3	27,6	30,2
2	0	0,2	0,3	0,1	0	0,3	0	0,2	0,2	0,2	0	0,2
3	17,2	14,8	10,1	11,8	15,6	12,3	13,9	11,8	12,1	12,8	12,2	12,5
4	0	0	0	0,2	0,3	0,1	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,2
5	1,2	1,6	3,0	2,1	1,6	1,1	1,4	1,2	1,2	1,1	0,6	1,6
6	2,0	8,2	13,6	11,2	8,7	8,6	8,7	6,0	8,8	13,4	10,4	10,0
7	0	1,0	0,7	1,0	1,0	0,9	0,6	0,5	0,4	0,6	0,5	0,7
8	56,3	48,5	43,2	34,7	40,8	47,0	46,9	46,3	44,2	37,0	46,8	43,1
9	0,8	1,3	0,6	1,2	0	0,9	1,1	0,6	1,2	0,8	1,1	0,9
10	0	0	0	0	0,1	0,1	0	0	0	0	0	0
11	0	0	0,2	0,1	0	0,1	0,1	0	0,3	0,4	0,1	0,1
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	0	0,1	0	0,7	1,6	0,5	0,8	0,4	0,4	0	0,3	0,5
Iš viso	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1-osios paradigmos daiktavardžiai ne tik dažni, bet ir produktyvūs, nes, vartodama deminutyvą, mergaitė dažniausiai pasirenka priesagą *-(i)uk-as* arba žodyne atsiradusiam naujam vyriškosios giminės žodžiui (nors gramatiškai netaisyklinai) prideda šios paradigmos galūnę *-as*, pvz.: *keninas* (kiaušinis). Kalbėti apie 1-osios paradigmos produktyvumą leidžia mergaitės kalboje vartojami okazionalizmai, t. y. žodžiai, sukurti tik tam tikros kalbinės situacijos metu ir pavartoti vieną ar kelis kartus. Sunku pasakyti, ką tokie žodžiai reiškia Rūtos kalboje (dažnai tai tik „žodžių žaidimai“), bet savo forma jie yra panašūs į pirmosios paradigmos daiktavardžius su galūne *-as*: *lydas, maniutas, padegas, patiokas, tepanas, tikas* ir t. t. Pavartoti 44 tokie skirtingi daiktavardžiai 118 kartų. Taigi 1-oji paradigma dominuoja tada, kai galūnės pasirinkimas neatitinka normos, suaugusiųjų kalboje vartojamo žodžio. Svarbu pažymėti, kad nenorminė galūnė yra pasirenkama tik iš tų galūnių, kurios žymi tą patį linksnį, t. y. visų paradigimų vieno linksnio galūnės, pvz., pasirenkama vardininko galūnė *-as* vietoj *-is* daiktavardžiui *keninnas* (kiaušinis). Pasak Slobino (1976), funkcinis elementas klaidingai pasirenkamas tik iš reikiamos funkcinės klasės ar subkategorijos elementų. Šios paradigmos vienaskaitos vardininko linksnio galūnė *-as* gali būti pridama ir kitų paradigimų daiktavardžiams, pvz.: *keninas, kamilas, kiausinas* (kiaušinis – 3 paradigma) 1;9, 2;0; *telilas* (katinėlis – 3) 1;9; *tezezizas* (televizorius – 5) 1;11; *Legas* (Lego – 13) 2;4, 2;5. Galbūt čia tiktų kalbėti ir apie

minkštąjį šios galūnės variantą *-(i)as*, neišskiriant 2-osios paradigmos, pvz.: *Pulias, Polias* (Paulius – 5) 1;9.

1-osios paradigmos galūnės analogiškai vartojamos ir su kitais linksniais, pvz., su vns. galininku (galūnė *-q*): *kamą* (kamuolį – 3) 1;9, *katėnį* (saldainį – 3) 1;9, *kanį* (kiaušinį – 3) 1;9, *tinį* (židinį – 3) 2;0, *pasį* (piešinį – 3) 2;5, *smėlią, mėlią* (smėlį – 3) 1;8, 1;11, *dangą* (dangų – 4) 2;4. Polinkis apibendrinti vardininko galūnę dažniau pastebimas iki 1;11, o galininko galūnę apibendrinama iki 2;3.

Vieną kartą 1-osios paradigmos vietininko galūnė buvo pridėta 3-iosios paradigmos daiktavardžiui: *kame* (kambaryje) 1;9. 1-osios paradigmos vietininko galūnė buvo pavartota, matyt, dėl dažnesnio ir trumpesnio vietininko su *-e* (o ne su *-yje*), pvz.: *lauke, sode, kaimė*. Kilmininką su *-(i)o* vietoj lauktinos *-(i)aus* 5-ajai paradigmai Rūta irgi pavartojo kelis kartus, pvz.: *balio* (baliaus), *poko* (popieriaus) 2;0. Tačiau atsitiko ir atvirkščiai – vietoj laukiamo kilmininko su *-o* mergaitė pasako *-aus*: *akaus* (rakto) 1;9, be to, buvo pavartota galūnė *-o* vietoj *-os* (mot. g. 6-osios paradigmos): *kavo* (kavos) 1;8.

Užfiksuoti keli atvejai, kai 1-osios paradigmos daugiskaitos galūnės pavartojamos vietoj reikiamų kitų paradigmų galūnių, pvz.: *nuokatai* (nuotraukos – 6) 2;3, *siukai* (cukrus – 4) – dgs. vardininkas; *masinus* (mašinas – 6) 1;11 – dgs. galininkas; *Legų* (Lego – 13) 2;4 – dgs. kilmininkas.

Tiek pirmosios, tiek kitų paradigmų galūnės gali būti pavartotos netaisyklingai. 3-iosios su galūne *-is* vns. vardininkas, pvz.: *patetis* (paveikslas – 1) 1;9, *balionis* (balionas – 1) 1;10, *Pulis, Palis* (Paulius – 5) 1;10, 2;0, *aturis* (lėktuvas – 1) 2;2, *sostis* (sostas – 1) 2;2, *odis* (uodas – 1) 2;3. Daugiausia pirmoji paradigma keičiama trečiąja. Galūnės su *-as* (1-osios paradigmos) dažniau buvo vartojamos iki 1;11, o su *-is* (3-iosios) – net iki 2;3, suprantama, labai retai. Nepastebėta, kad 3-iosios paradigmos kitų linksnių galūnės būtų vartojamos netaisyklingai.

Okazionalizmą užfiksuota ir tarp 3-iosios paradigmos daiktavardžių, tačiau dvigubai mažiau nei 1-osios – tik 16 skirtingų žodžių, kurie buvo pavartoti 22 kartus, pvz.: *agulis, atelis, sekutis, lanis* ir t. t.

6-osios paradigmos daiktavardžių galūnės dažniausiai buvo vartojamos vietoj 8-osios paradigmos, pvz., vienaskaitos vardininko galūnė *-ė* keičiama į *-a*: *apyna* (apyrankė) 1;9, 2;0, *netyta* (nosinytė) 1;9, *eika* (sraigė) 1;10, *apa* (lapė) 1;10, *Beba* (Barbė) 2;2 ir t. t. Šeštosios paradigmos vns. galininko *-q* irgi keičia aštuntosios *-ę*, pvz.: *skybę* (skrybėlę) 1;10, *teletyną* (patalynę) 1;10, *apinę* (apyrankę) 1;10, *gekyką* (gerklytę) 2;2.

Su 8-osios paradigmos daiktavardžių vienaskaitos vardininko galūne *-ė* Rūta pasidarydavo naujų žodžių – 23 skirtingus daiktavardžius, pavartotus 34 kartus, pvz.: *aulytė, bukanėlė, batutė, setelė*. Tik šios paradigmos daiktavardžiai gali turėti moteriškosios giminės deminutyvus (juos Rūta vartodavo dažniausiai), o naujieji žodžiai savo formalia raiška juos ir primena.

Nesunku paaiškinti, kodėl okazionalizmai vartojami tik kaip 1-osios, 3-iosios ir 8-osios paradigmos daiktavardžiai. Tai susiję su paradigmų produktyvumu. Kadangi minėtų paradigmų daiktavardžiai yra dažniausi mamos kalboje, tai ir mergaitė renkasi dažniausiai girdimas tų paradigmų galūnes.

Iš pavyzdžių matėme, kad Rūta netaisyklingai pavartotą vieną ar kitą žodį dažniausiai priskirdavo tik 1-ajai, 3-iajai (vyr. g.) arba 6-ajai (mot. g.) paradigmam. Minėtų dviejų vyriškosios giminės paradigmu dominavimas, ypač 1-osios, paaiškinamas jų dažnumu ir produktyvumu. Tuo tarpu produktyviausia ir dažniausia moteriškosios giminės paradigma yra 8-oji. Kyla klausimas, kodėl su šios paradigmos daiktavardžiais vartojamos 6-osios paradigmos galūnės? 6-oji paradigma, matyt, aiškiausia savo garsine raiška, ypač dėl garso *a*, kurį jau ankstyvuojų periodu vaikas ištaria. Taigi 8-osios paradigmos kai kurių žodžių perėjimas į 6-ąją, matyt, nulemtas fonetinių sunkumų. Vns. vardininko galūnė *-a* ir galininko *-ą* įgydavo fonetiškai sudėtingesni ir ilgaskiemieniai 8-osios paradigmos žodžiai, pvz.: *apyrankė*, *skrybėlė*, *gerklytė*, kuriuos Rūta trumpindavo, praleisdama nepatogius tarti garsų junginius su *r* ir palikdama galūnėje *-a*, pvz.: *apyna* (apyrankė), *skyba* (skrybėlė), *gekyka* (gerklytė).

8-osios paradigmos keitimas 6-ąją fiksuojamas ir daugiskaitoje. Vardininko galūnė *-(i)os* pavartojama vietoj lauktinos *-ės*, pvz.: *dėmos* (dėmės) 1;11, *tiūtios* (šiukšlės) 1;9. Daiktavardis *šiukšlės* buvo pavartotas ir su 9-osios paradigmos dgs. vardininko galūne: *siutys* (šiukšlės). Šį pavyzdį, matyt, reikėtų aiškinti analogija su dažnai vartojamais daiktavardžiais *durys*, *sultys*.

3.5. Iki šiol buvo aptariami tie pavyzdžiai, kur vyriškosios giminės daiktavardžiui buvo pridėdama kitos paradigmos, bet vyriškosios giminės galūnė, pvz.: *kamilas* – 1-oji – *kiaušinis* – 3-ioji (abu žodžiai vyriškosios giminės). Tas pats pasakytina ir apie moteriškosios giminės paradigmas – keičiama paradigma, bet ne giminė. Vis dėlto pasitaikė atvejų, kai moteriškosios giminės paradigmu galūnės buvo pavartojamos su vyriškosios giminės daiktavardžiais, pvz.: *bapė* (balionas) **2;0**, *vezimėlė* (vežimėlis) **2;3**, *sosta*, *suostė* (sostas) **2;1**, **2;3** ir vyriškosios giminės paradigmu galūnės buvo pavartotos su moteriškosios giminės daiktavardžiais, pvz.: *nuokatas*, *nuokatai* (nuotrauka, nuotraukos) **2;3**, *masinus* (mašinas) **1;11**, tiesa, tokių pavyzdžių nedaug.

Daugiausia neaiškumų kelia Rūtos vartojamas vyriškosios giminės vienaskaitos naudininkas su galūne *-ai*. Tokią galūnę suaugusiųjų kalboje turi tik 6-osios, t. y. moteriškosios giminės, paradigmos daiktavardžiai (*mamai*, *rankai*, *Rūtai*). Vns. naudininko galūnė *-ai* su 1-osios paradigmos daiktavardžiais buvo vartojama visą tiriamąjį laikotarpį. Ši galūnė dažna ne tik ankstyvuojų periodu, bet iki pat tyrimo pabaigos, t. y. iki dvejų su puse metų. Vyriškosios giminės vns. naudininko taisyklinga galūnė *-ui* buvo vartojama pramaišiu su nenormine *-ai* (pastaroji dažnesnė): *Linai* (Linui), *Pauliukai* (Pauliukui), *matiukai* (meškiukui), *suniukai* (šuniukui), *kengariukai* (kengūriukui), *uodai* (uodui).

Naudininko kaip netiesioginio objekto reikšmę Rūta įsisavino pakankamai anksti (Voeikova, Savickienė 2001). Gramatiškai taisyklingi pasakymai buvo vartojami su moteriškosios giminės galūnėmis *-ai* (6-oji paradigma) *-ei* (8-oji paradigma), pvz.: *mamai*, *Ūytei*. Vyriškosios giminės daiktavardžių naudininkas nuo 1;8 iki 1;10 laikotarpiu buvo vartojamas su premorfema *-a*, pvz.: *Pauliuka* (Pauliukui). Tik nuo 1;10 pradėdama vartoti galūnė *-ui* (3 pavartojimo atvejai), bet drauge ir *-ai* (4 pavartojimo atvejai). Pažymėtina, kad iki tiriamojo laikotarpio pabaigos nenorminė galūnė *-ai* dažniau vartojama nei norminė *-ui*, pvz.: *matiukai* (2) –

metiukui (1) (meškiukui); *Pauliukai* (7) – *Pauliukui* (4) (1;11); *Pauliukai* (2) (2;0); *kengariukai* (3) – *kengūjukui* (1); *mesiukai* (3) – *meskiui* (1) (2;2); *kengariukai* (3) – *kengūriukui* (2); *uodai* (1), *beniukai* (1) – *beniukui* (1), *Paliukai* (1) (2;3); *mesiukai* (12) – *meskiukui* (2), *kengajukai* (4) – *kengariukui* (1), *Pauliukai* (1) – *Pauliukui* (3) (2;4); *kengajukai* (3), *lėliukai* (1) – *lėliukui* (1), *meskiukai* (6) – *meskiukui* (2) (2;5).

1-osios paradigmos naudininko formos su *-ai*, kaip matome, vartojamos iki 2;6 laikotarpio. 3-iosios paradigmos daiktavardžių naudininkas buvo vartojamas taisyklingai, pvz.: *seniui* (3 kartai) (2;4), *seneliui* (1) (2;5).

Rūtos kalbos įrašai yra užkoduoti iki 2;6 laikotarpio. Peržiūrėjus 2;6 periodo medžiagą, nustatyta, kad Rūta vyriškosios giminės daiktavardžius pavartojo tris kartus ir visais atvejais taisyklingai, vadinasi, su galūne *-ui*: *meškiukui*, *seneliui*, *šuniukui*. Matyt, dar negalima teigti, kad mergaitė jau įsisavino vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko galūnę *-ui*, nes iš trijų pavyzdžių sunku daryti galutinės išvadas. Tačiau tikimybė, kad netrukus bus vartojama tik vyriškosios giminės vns. naudininko galūnė *-ui*, yra labai didelė.

3.6. Kodėl per ilgą laikotarpį vaikas nepajėgia įsisavinti tinkamos morfemos atskirai kategorijai žymėti? Paaiškinimą rasti nėra lengva. Juo labiau kad tai vienintelis atvejis, kai Rūta taip ilgai painioja taisyklingą ir netaisyklingą galūnę. Šio reiškimo nereikėtų sieti vien tik su 6-osios paradigmos naudininko galūne *-ai*. Išanalizavus 6-osios paradigmos daiktavardžių naudininko vartojimo dažnumą Rūtos ir mamos kalboje, matyti, kad jis nėra didelis, todėl ir negali persverti žymiai dažniau vartojamos *-ui*. Tačiau 8-osios paradigmos naudininkas su *-ei* garsine raiška nesiskiria nuo *-(i)ai*, o pastaroji galūnė yra labai dažna ir mergaitės, ir mamos kalboje. Todėl galima manyti, kad moteriškosios giminės vienaskaitos naudininko bendra galūnė *-(i)ai* (kietasis ir minkštasis variantas) dėl dažno vartojimo buvo priskirta ir vyriškosios giminės daiktavardžiams. Kadangi Rūta greičiausiai įsisavina tuos morfologinius žymiklius, kuriuos dažniausiai vartoja mama, tai pirmiausia ir pažiūrėsime, kokios naudininko vartojimo tendencijos vyrauja mamos kalboje. Mamos kalbos vienaskaitos naudininko dažnumai tokie: moteriškosios giminės, vadinasi, 6-osios ir 8-osios paradigmu, daiktavardžiai buvo pavartoti 363 kartus; vyriškosios giminės, t. y. 1-osios ir 3-iosios paradigmu, daiktavardžiai buvo pavartoti tik 150 kartų, taigi dvigubai mažiau nei moteriškosios. Rūtos kalboje tendencijos panašios: 229 kartus ji pavartoja moteriškosios giminės naudininką ir 127 kartus – vyriškosios. Svarbu tai, kad iš tų 127 vyriškosios giminės pavartojimo atvejų net 70 (daugiau negu pusė) yra su galūne *-ai*. Vadinasi, vyriškosios giminės daiktavardžių naudininko galūnė *-ai* yra atsiradusi dėl dažno moteriškosios giminės šios galūnės vartojimo.

3.7. Latvių, kaip ir lietuvių, vaikų kalboje naudininko linksnis vartojamas retai. Trečiųjų metų pradžioje, kaip pažymi Rūke-Draviņa (1973), kai visa linksniavimo sistema jau buvo neblogai įsisavinta, keli vyriškosios giminės daiktavardžio naudininkai vis dar buvo vartojami netaisyklingai. Nuo 1;11 iki 2;0 vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko galūnė *-am* buvo pavartota su *a-* kamieno moteriškosios giminės daiktavardžiais. Vietoj laukiamos fleksijos *-ai*, buvo vartojama *-am*, pvz.: *aukam* (auklai) ‘virvei’ (2;0); *Guntam* (Guntrai) – mergaitės vardas

(2;0); *fautam* (spalvai) ‘plunksnai’ (2;0). Taigi vyriškosios giminės *o-* ir *a-* kamieno galūnės buvo netaisyklingai vartojamos su moteriškosios giminės *a-* kamieno daiktavardžiais. Vyriškosios giminės *a-* kamieno daiktavardis *puika* (berniukas) vienaskaitos vardininke turi galūnę *-a*, o naudininke – *puik-am* (vietoj *puikai*). Taigi turime lygiai tą patį modelį, kaip ir lietuvių kalboje – dažnesnė galūnė keičia ne tokią dažną. Vadinas, tendencija yra aiški – vaikas vienokiu ar kitokiu būdu bando padaryti „tvarką“ žodžių su galūne *-a* paradigmoje: stengiasi juos visus suburti į vieną paradigmą. Kaip lietuvių kalboje, taip ir latvių tik naudininko vyriškosios giminės galūnės buvo maišomos su moteriškosios giminės galūnėmis.

3.8. Apžvelgę paradigmų vartojimo tendencijas Rūtos ir mamos kalboje, galime daryti šias svarbesnes išvadas.

1. Rūtos ir mamos kalboje gausiausiai ir dažniausiai vartojamos paradigmos yra šios: 1-oji, 3-ioji – vyriškosios giminės, 6-oji, 8-oji – moteriškosios giminės. Kelių paradigmų dominavimą Rūtos ir mamos kalboje lėmė dažnas deminutyvų vartojimas. Šie žodžiai yra tik 1-osios, 3-iosios ir 8-osios paradigmos.

2. Dažnosios paradigmos (1-oji, 3-ioji, 6-oji) yra ir produktyvios – tai liudija Rūtos kalbos okazionalizmai.

3. Nedažnosios paradigmos vartojamos labai retai – nesiekia net 1%. Vadinas, Rūta, pasirinkdama tik kelias paradigmas, supaprastina savo kalbą ir išvengia galūnių gausos.

4. Rūtos kalbos faktai patvirtina hipotezę, kad linksnį vaikas įsisavina anksčiau nei sudėtingą paradigmų sistemą. Rūta gali pavartoti taisyklingą linksnį, tačiau netinkamos paradigmos galūnę.

5. Rūtos kalboje nepastebėtas vienos kurios nors paradigmos dominavimas („fleksinis imperializmas“), kai maišomos linksnių galūnės. Šis reiškinys fiksuojamas tarp dažniausių paradigmų, ypač 1-osios, 3-iosios, 6-osios.

Šis tyrimas parodė, kad kalbos sistemos paprastinimas gali vykti ankstyvuojant kalbos įsisavinimo laikotarpiu, tik tokio reiškinio priežastys, matyt, skiriasi nuo tų, kurios egzistuoja suaugusiųjų kalboje. Tačiau rimtesniems palyginimams ar apibendrinimams reikėtų tolesnių tyrimų.

Gauta
2001 06 20

Nuorodos

¹ 1 lentelėje išskirta dar viena paradigma (nelinksniuojamiems daiktavardžiams), nes medžiagos kodavimo metu visi vaiko ir mamos nelinksniuojamieji daiktavardžiai buvo priskirti 13-ajai paradigmai.

² 1;7 reiškia laikotarpį: vieneri metai ir septyni mėnesiai.

³ Premorfema (ang. *premorpheme*), arba fileris (ang. *filler*) – terminai, dažniausiai vartojami nusakyti tam tikrai fonemai, kuri dar neatitinka suaugusiųjų kalboje vartojamo morfologinio elemento. Tai prozodiškai tinkamas, bet semantiškai tuščias elementas.

Literatūra

- Цеутлин С. Н. *Окказиональные морфологические формы в детской речи*. Ленинград: Государственный педагогический институт имени А. И. Герцена, 1988.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1997.
- Dressler W. U., Dražyk R., Dziubańska-Kolaczyk K., Jagła E. On the earliest stages of acquisition of Polish declension. *Wiener Linguistische Gazette*. 1995–96. Vol. 53–54. P. 1–21.
- Dressler W. U., Tornton A. M. Italian nominal inflection. *Wiener Linguistische Gazette*. 1996. Vol. 55–57, 1–26.
- Гвоздев А. Н. *Формирование у ребенка грамматического строя русского языка*. Москва: Издательство академии педагогических наук РСФСР, 1949.
- Mikelionienė J. *Naujoji lietuvių kalbos leksika*. Daktaro disertacija. VDU, 2000.
- Ryklienė A. Nauji nekaitomi žodžiai dabartinėje lietuvių kalboje. *Acta Linguistica Lituanica*. 2000. Vol. XLII. P. 22–31.
- Rūķe-Draviņa V. On the emergence of inflection in child language: a contribution based on Latvian speech data. *Studies of child language development*. Eds. Ch. A. Ferguson, D. I. Slobin. New York etc.: Holt, Rinehart, Winston, Inc., 1973. P. 252–267.
- Savickienė I. The acquisition of diminutives in Lithuanian. *Studies in the acquisition of number and diminutive marking*. Antwerp papers in linguistic. Antwerp. 1998. Vol. 95. P. 115–135.
- Savickienė I. *Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologija*. Daktaro disertacija. VDU, 1999.
- Slobin D. I. Early grammatical development in several languages, with special attention to Soviet research. *Working paper. Language-Behavior Research Laboratory*. University of California, Berkley. 1968. No. 11.
- Stephany U. The acquisition of Greek. *The crosslinguistic study of language acquisition*. Ed. D. I. Slobin. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 1997. Vol. 4. P. 183–334.
- Valeckienė A. Kitų kalbų kilmės žodžiai lietuvių kalbos morfologinėje sistemoje. *Lietuvių kalba tarybiniais metais*. Vilnius: Mintis, 1967.
- Voeikova M., Savickienė I. The acquisition of the first case oppositions by a Lithuanian and a Russian child. *Wiener Linguistische Gazette*. UW. 2001. Vol. 67–69. P. 165–188.

Ineta Savickienė

THE DECLENSIONAL PARADIGMS IN CHILD LANGUAGE ACQUISITION

S u m m a r y

The case endings did not appear completely simultaneously in all the declensional paradigms. The most frequent paradigms used in Rūta's and her mother's speech are: 1 (-as), 3 (-is) both of the masculine gender, 6 (-a), 8 (-ė) both of the feminine gender. The domination of only a few paradigms was caused by the usage of diminutives. These words are only 1, 3, 8 paradigms.

The most frequent paradigms are productive as well. That was confirmed by Rūta's new words, which have a form similar to nouns, but have no meaning. She produces these words just once in different speech situations. Mostly they are similar to diminutives, which are the most frequent Rūta's words.

Infrequent paradigms are used very rarely. They do not reach the rate of even 1%. It means that Rūta's choice of only a few paradigms makes the language system simpler. She doesn't need to use numerous endings. Rūta's data confirm the assumptions that a child acquires the case system earlier than the complicated system of paradigms.